

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КОМУНАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
ВИЩОЇ ОСВІТИ КИЇВСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ РАДИ
«АКАДЕМІЯ МИСТЕЦТВ ІМЕНІ ПАВЛА ЧУБИНСЬКОГО»

Ольга Сергєєнко

**САМООСВІТНЯ
ДІЯЛЬНІСТЬ СТУДЕНТІВ
МИСТЕЦЬКО-ПЕДАГОГІЧНИХ
СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ**

Монографія

Київ
Видавництво Ліра-К
2019

УДК 378.041:37.016:7
С322

Рецензенти:

Л. П. Петрова – доктор педагогічних наук, професор кафедри прикладної культурології та інформаційних комунікацій НАКККіМ;

І. А. Дідук – кандидат психологічних наук, вчений секретар Вченої ради комунального закладу вищої освіти Київської обласної ради «Академія мистецтв імені Павла Чубинського»;

В. М. Медведєва – кандидат педагогічних наук, професор кафедри інформаційних технологій Київського національного університету культури і мистецтв;

Ю. І. Горбань – кандидат культурології, доцент, директор наукової бібліотеки Київського національного університету культури і мистецтв.

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Комунального закладу вищої освіти Київської обласної ради
«Академія мистецтв імені Павла Чубинського»
протокол № 2 від 1 листопада 2019 р.*

С322 Сергеєнко О.

Самоосвітня діяльність студентів мистецько-педагогічних спеціальностей :
монографія / О. Сергеєнко. – Київ : Видавництво Ліра-К, 2019. – 284 с.

ISBN 978-617-7844-29-6

У монографії досліджено актуальну педагогічну проблему формування культури самоосвітньої діяльності студентів мистецько-педагогічних спеціальностей у процесі професійної підготовки.

Визначено ступінь дослідженості проблеми, понятійно-категоріальний апарат, теоретичні засади дослідження, сутність та критерії культури самоосвітньої діяльності студентів мистецько-педагогічних спеціальностей, особливості формування культури самоосвітньої діяльності студентів вищої школи культури та мистецтва в умовах неперервної освіти.

Теоретично обґрунтовано та експериментально перевірено систему формування культури самоосвітньої діяльності студентів мистецько-педагогічних спеціальностей у процесі професійної підготовки.

Видання адресовано педагогам, культурологам, аспірантам і студентам культурно-мистецьких закладів, всім, хто цікавиться проблемами самоосвіти.

УДК 378.041:37.016:7

ISBN 978-617-7844-29-6

© Сергеєнко О., 2019

© Видавництво Ліра-К, 2019

Моїм батькам
Трині Семенівні
та
Миколі Івановичу
Сергєєнко
присвячую...

Зміст

Передмова	6
Вступ.....	8
РОЗДІЛ 1. Теоретико-методичні засади формування культури самоосвітньої діяльності студентів мистецько-педагогічних спеціальностей	13
1.1. Формування культури самоосвітньої діяльності майбутніх фахівців як педагогічна проблема	13
1.2. Сутність та зміст культури самоосвітньої діяльності студентів закладів вищої освіти мистецько-педагогічного профілю	40
1.3. Аналіз реальної практики формування культури самоосвітньої діяльності студентів мистецько-педагогічних спеціальностей у ЗВО	63
Висновки до розділу 1	94
РОЗДІЛ 2. Експериментальне дослідження системи формування культури самоосвітньої діяльності студентів мистецько-педагогічних спеціальностей у процесі професійної підготовки.....	98
2.1. Обґрунтування системи формування культури самоосвітньої діяльності студентів мистецько-педагогічного профілю	98
2.2. Експериментальне впровадження системи формування культури самоосвітньої діяльності студентів.....	121
2.3. Аналіз результатів дослідно-експериментальної роботи.....	147
Висновки до розділу 2	166
Загальні висновки.....	169
Додатки	175
Список використаних джерел	257

Передмова

Сучасний освітній простір України, ґрунтовні зміни, що відбуваються у соціально-культурній сфері суспільства, значно актуалізують питання професійної підготовки майбутніх фахівців сфери культури та мистецтва. Необхідність урахування усіх соціальних та культурних чинників розвитку країни, стратегічних позицій щодо входження України до європейського освітнього простору, суперечливих тенденцій сучасного інформаційного простору, ринку праці, забезпечення навчання протягом усього життя для фахівців різного напрямку, подальшої диверсифікації вітчизняної системи освіти зумовлюють особливу увагу до проблем підготовки фахівців, які мають володіти навичками критичного мислення, бути здатними до соціальної та професійної мобільності, постійного поповнення та трансформації власної системи знань, самоосвітніх умінь та навичок.

Питання розглянуті в монографії є актуальними як з теоретичної, так і з практичної точки зору. Аналіз генези розвитку уявлень про самоосвіту людини в історико-педагогічному аспекті свідчить про незаперечний інтерес науковців та практиків до проблем самоосвіти, її ролі у вирішенні завдань розвитку особистості та суспільства в цілому.

Позитивним моментом у дослідженні є всебічний аналіз зазначеної проблеми в ракурсі філософської, соціологічної та психолого-педагогічної літератури, що дозволило автору обґрунтувати та розкрити теоретико-методичні основи формування у студентів мистецько-педагогічних спеціальностей культури самоосвітньої діяльності, а саме – проаналізувати й виокремити особливості провідних понять дослідження, виділити функції культури самоосвітньої діяльності в особистісному та професійному становленні майбутніх фахівців, розкрити специфічні ознаки процесу формування культури самоосвітньої діяльності студентів мистецько-педагогічних спеціальностей у освітньому просторі закладу вищої освіти.

Визначення сутності ключового поняття дослідження – культура самоосвітньої діяльності особистості – ґрунтується на виваженому аналітичному підході автора до з'ясування взаємозв'язку та взаємозумовленості понять «самоосвіта», «діяльність», «самоосвітня діяльність», «культура», «культура самоосвіти». Звернення до філософського та соціологічного контекстів досліджуваної проблеми дозволило виокремити сутнісні характеристики самоосвіти, серед яких найбільш значущими визнано розгляд самоосвіти як засобу індивідуальної саморегуляції особистістю системи свого власного знання, зумовлений її особистісними потребами, необхідність урахування постмодерністського виміру самоосвітньої діяльності особистості (само-

освіта – це один з тих моментів, завдяки якому людина може з гідністю сприймати світ, що швидко змінюється). Підкреслимо доцільність аргументації автора стосовно опори на провідні засади концепції неперервної освіти «навчання упродовж життя», що у сучасних умовах визначається орієнтиром європейського освітнього простору.

Цілком переконливими є висновки стосовно діяльнісних аспектів самоосвіти, функціональної спрямованості феномену «самоосвітня діяльність», яка розглядається як процес самостійного, цілеспрямованого оволодіння людиною системою знань, практичного досвіду, технологічними вміннями пошуку інформації і буде більш успішним при орієнтації його на потреби та запити у власному розвитку та професійному вдосконаленні.

До безперечної переваги роботи належить характеристика специфіки професійної діяльності фахівців сфери культури та мистецтва, особливостей освітнього процесу у закладах освіти мистецького напрямку, що зумовило аргументоване та виважене визначення функцій та структури культури самоосвітньої діяльності студентів мистецько-педагогічних спеціальностей.

Слід окремо відзначити звернення автора до сучасних технологій, що спрямовані на створення умов для реалізації гуманістичних цінностей освітнього процесу, активізацію мислення й діяльності, творчий характер усіх форм взаємодії студентів та викладачів, узгодження освітніх, професійних і життєвих цінностей студентської молоді. У практичному розділі дослідження представлено зокрема технологія формування критичного мислення, діалогічні технології, проектна діяльність та ін.

Як безперечно актуальним слід відзначити формування в студентів умінь та навичок самоосвітньої діяльності у мережі Інтернет, навчання стратегіям інформаційного пошуку та критичної оцінки інформації, технологіям самоменеджменту, бібліотечної та інформаційної евристики, самоменеджменту, тайм-менеджменту у процесі формування самоосвітніх умінь студентів.

Результати дослідження відзначаються теоретичним та практичним значенням, можуть бути використані як у процесі професійної підготовки студентів мистецько-педагогічних спеціальностей, так й у процесі підготовки фахівців інших напрямів.

*Леся Смирна,
доктор мистецтвознавства,
старший науковий співробітник, начальник відділу
міжнародних наукових і мистецьких зв'язків НАМ України*

Вступ

Сучасні умови постіндустріального суспільства, «економіки знань», суттєві зміни в соціокультурній та соціально-економічній сферах суспільства, прискорення темпів старіння знань, стрімке скорочення «періоду напіврозпаду компетенцій» (П. Берто), розширення інформаційних потоків, нестабільність на ринку праці, зміна статусу багатьох професій, орієнтація освіти на подолання обмежень предметно-знаннєвої парадигми освітнього простору, поширення інформальної освіти актуалізують завдання підготовки майбутніх фахівців, здатних адаптуватися у швидкозмінних професійних та особистісних ситуаціях, самостійно здобувати та освоювати нову інформацію, бути готовими до мобільності на ринку праці, критично мислити, самостійно приймати обґрунтовані рішення, максимально використовувати власні можливості, оволодівати способами організації власного мислення й діяльності.

В Україні, як й в інших розвинених країнах світу, вища освіта визнана однією з провідних галузей розвитку суспільства. Зараз відбувається європейська інтеграція і входження до ЄС – стратегічна мета Української держави. Це дозволить країні не тільки зміцнити позиції на міжнародній арені, але і підштовхнути економічний розвиток, зміцнити позиції демократії. Для реалізації цієї мети необхідно здійснити визначальні зміни в різних сферах суспільного життя, в тому числі й у системі освіти.

Стратегічні напрями розвитку освіти визначені Конституцією України, Законами України «Про освіту», «Про вищу освіту», Національною доктриною розвитку освіти України у XXI столітті, Державною національною програмою «Освіта» (Україна XXI століття).

У сучасних умовах розвитку освітнього простору України надзвичайно актуальними є проблеми оновлення змісту освіти та організації навчально-виховного процесу відповідно до демократичних цінностей, ринкових засад економіки, сучасних науково-технічних досягнень, питання остаточного входження нашої держави до Болонського процесу, який спрямований на реалізацію стратегії «навчання через усе життя», важливою передумовою якої виступають знання, навички й уміння самоосвітньої діяльності кожної особистості, кожного фахівця.

Міжнародна комісія з розвитку освіти ЮНЕСКО стверджує, що поняття «неперервна освіта», «освіта протягом всього життя» і «навчання протягом всього життя» взаємодоповнюють одне одне, причому

«освіта протягом всього життя» є попередньою, визначальною умовою, для реалізації навчання. Термін «неперервна освіта» як «освіта протягом усього життя» і «навчання протягом усього життя» став прямим вираженням надії суспільства на освіту, що здатна вивести із кризи людську цивілізацію. Ефективність і результативність освіти через все життя визначається через готовність і здатність людей до самоосвіти, через розвиток умінь самоосвітньої діяльності.

Особливого значення в процесі підготовки компетентних фахівців різного профілю до умов сучасного ринку праці та формування конкурентоспроможності кожної людини набуває формування культури самоосвітньої діяльності. Самоосвіта є засобом вирішення протиріччя між дискретним характером ступенів організованого навчання та неперервністю процесу зміни економіки, науки, техніки й технології соціальних і виробничих процесів, необхідністю оновлення творчого потенціалу особистості та нерівномірністю цього процесу у зв'язку з віковими особливостями й розгорненістю в часі процесу розвитку соціальної зрілості людини. Вирішення цього протиріччя можливе лише в процесі самоосвітньої діяльності особистості, що здійснюється протягом усього життя та передбачає, з одного боку, пізнання й перетворення світу, а з іншого, – розвиток і самовдосконалення власних діяльнісних можливостей, гармонізацію особистісних та суспільних інтересів, установку на самовдосконалення із суспільно корисною метою.

У сучасних умовах розвитку соціально-культурної сфери особливого значення набуває постійне підвищення рівня компетентності фахівців сфери культури та мистецтва, здатних забезпечити високу якість соціально-культурного процесу, діяльність системи закладів культури та освіти. Разом з тим, рівень розвитку професійних компетенцій та особистісних якостей цих фахівців не завжди відповідає вимогам сьогодення. Постає очевидним, що знання та вміння, отримані фахівцем у закладі вищої освіти, доволі швидко втрачають свою актуальність та стають недостатніми для якісної організації освітнього процесу, що у свою чергу передбачає неперервне оновлення знань та професійної компетентності.

Питання самоосвіти і саморозвитку цікавили філософів стародавнього світу (Солон, Платон), освіта на кожному життєвому етапі людини стала предметом роздумів просвітників (Д. Дідро, Ж.-Ж. Руссо, М. Монтень), представники класичної педагогічної школи (Я. Коменський, Й. Песталоцці, А. Дістервег, К. Ушинський, В. Сухомлинський) наголошували на необхідності самоосвіти.

Проблема культури самоосвітньої діяльності розглядається в міждисциплінарному контексті філософського, соціологічного, культурологічного, психолого-педагогічного знання. У контексті онтологічних категорій «буття», «діяльність» як феномен людської життєдіяльності самоосвіту та самоосвітню діяльність розглядали М. Бахтін, М. Бердяєв, М. Мамардашвілі, В. Соловйов, В. Швирьов та ін.

Соціологічні аспекти самоосвіти та самоосвітньої діяльності в контексті проблем розвитку соціуму та вільного часу людини як неформальної освітньої діяльності репрезентовано в дослідженнях І. Грабовець, Г. Зборовського, О. Шукліної, І. Шахової. Самоосвіту як соціокультурне явище вивчала О. Бурлука.

Психолого-педагогічні засади феномену самоосвіти розглядали такі науковці, як А. Айзенберг, В. Бондаревський, А. Громцева, В. Прокопюк, Б. Райський, Г. Сериков та ін., як складник процесу самовиховання, саморозвитку особистості – А. Арет, О. Ковальов та ін., як засіб подолання професійного вигорання – Л. Мітіна.

Значну увагу в сучасній психолого-педагогічній літературі приділено питанням професійної підготовки майбутніх фахівців сфери культури та мистецтва (Т. Бортникова, С. Волков, Т. Кисельова, О. Кудріна, П. Кузяєв, С. Курганський, Т. Мангер, О. Овчарук, М. Паршиков, В. Солодухін, О. Стукалова, І. Шамес та ін.). Онтогенез системи підготовки фахівців творчих професій у контексті соціокультурних і педагогічних трансформацій представлено в дослідженні І. Єлеференко.

Теоретико-методичні проблеми організації самостійної роботи досліджували такі науковці, як О. Галицьких, В. Граф, І. Ільєсов, О. Жукова, В. Козаков, І. Молоцька, П. Підкасистий, М. Солдатенко; теоретико-практичні засади навчальної автономії – Х. Холек (H. Hoelc), Д. Літл (D. Little), Н. Коряковцева, О. Сирцова та ін., асинхронної самостійної роботи – Т. Петухова, бібліотечно-інформаційного забезпечення самостійної роботи – Н. Пасмор. Наукові положення про когнітивні стилі навчання обґрунтовано в працях М. Холодної, П. Хоні (P. Honey), А. Мамфорда (A. Mumford) та ін., теорії та практики автодидактики – В. Куринського, Д. Левітаса.

Концептуальні ідеї щодо неперервної освіти, реалізації концепції «навчання впродовж життя» представлено в дослідженнях С. Вершловського, Б. Гершунського, О. Новикова, В. Онушкина, Ф. Перегудова та ін.

Теорію й практику професійної самоосвіти розглянуто в наукових розвідках І. Ганченка, Ю. Калугіна, Г. Коджаспірової та ін., само-

освітньої діяльності студентської молоді – В. Буряка, Н. Михайлової, Л. Павлової, М. Рогозіної, Н. Сидорчук та ін.

Особливої уваги в контексті дослідження проблеми культури самоосвітньої діяльності студентської молоді заслуговують наукові розробки щодо проблем культури розумової праці (Н. Валеева, О. Зубра), культури навчальної діяльності студентів (В. Косирев, В. Крайник, А. Кучерявий, М. Солдатенко), наукової організації праці студента (Г. Коган), техніки особистої роботи (Г. Попов), культури академічного письма (О. Карпієвич, Т. Краснова), самоменеджменту (Г. Архангельський, Ю. Васильченко, Л. Зайверт, М. Лукашевич, С. Резник, О. Хроленко та ін.).

Проблеми організації самоосвітньої діяльності студентів вищого різного фахового спрямування висвітлено в дисертаціях останніх років. Так, М. Балікаєва розглядала розвиток самоосвіти студентів ЗВО в умовах реалізації компетентнісного підходу, О. Карпова – педагогічну концепцію сприяння розвитку самоосвітньої діяльності студентів ЗВО; В. Корвяков – науково-практичні засади формування самоосвітньої діяльності студентів в умовах багаторівневої вищої освіти, Л. Скопцова – педагогічні умови індивідуально-типологічного підходу до розвитку культури самоосвітньої діяльності вчителя, Т. Івашкова – формування культури самоосвіти майбутніх офіцерів правоохоронних органів у закладах вищої освіти. Проте особливості формування культури самоосвітньої діяльності студентів мистецько-педагогічних спеціальностей у процесі професійної підготовки окремо не розглядалися. Особливої актуальності для фахівців цієї галузі ця проблема набуває у зв'язку із специфікою професійної діяльності майбутніх митців та педагогів художньої галузі та особливостями навчально-виховного процесу у закладах вищої освіти мистецько-педагогічного профілю. Аналіз практики організації навчання у подібних закладах свідчить, що, по-перше, навчальний процес будується з урахуванням значного часу на самостійну роботу, по-друге, певна частина студентів – май-бутніх митців та викладачів мистецьких дисциплін навчаються за індивідуальним графіком і відповідно актуалізується питання щодо індивідуального освітнього маршруту та сформованості навичок організації самоосвітньої діяльності; по-третє, наявні особливості психоемоційної сфери студентів таких закладів освіти, їхня творча спрямованість, що має бути враховано в організації фахової підготовки.

Аналіз теорії й практики з досліджуваної проблеми дозволить виявити протиріччя між: потребою суспільства в компетентних фахів-

цях сфери культури та мистецтва, здатних до творчості, самоорганізації, самоосвіти й самореалізації, та недостатньою розробленістю засобів і методів організації самоосвітньої діяльності студентів; орієнтацією вищої школи на компетентнісний, особистісно зорієнтований підходи та традиційною предметно-знанневою спрямованістю освітнього процесу, що нівелює значення самоосвітньої діяльності; необхідністю цілеспрямованого формування культури самоосвітньої діяльності в умовах багаторівневої вищої освіти та нерозробленістю науково-практичних засад забезпечення цього процесу.

Актуальність проблеми, її недостатня теоретична й практична розробленість та виявлені протиріччя й зумовили вибір теми.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ САМООСВІТНЬОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СТУДЕНТІВ МИСТЕЦЬКО-ПЕДАГОГІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ

1.1. Формування культури самоосвітньої діяльності майбутніх фахівців як педагогічна проблема

У сучасних умовах конкурентоздатність людини прямо пов'язана з її готовністю до постійного поповнення й відновлення своїх знань. Така особливість професійного та соціального становлення особистості зумовлена якісною відзнакою сучасного суспільства як «суспільства знань». Поняття «суспільство знань» було введено у 1969 р. П. Дракером [205, с. 6], зумовлює визнання того, що «необхідність в оновленні особистісної та професійної компетенції потребує постійної перекваліфікації і перебудови інститутів освіти під вимоги когнітивної динаміки суспільства знань» [Там само, с. 16–17]. При цьому важливою постає ідея про те, що «навички роботи з інформацією не є самоціллю. Вони виступають необхідною умовою для отримання індивідом нових знань, розширення його когнітивних здібностей і укріплення творчого потенціалу [Там само, с. 36]. Таким чином, сьогодні від майбутнього фахівця вимагається постійна готовність до перепідготовки у швидко мінливих орієнтирах професійної діяльності, що актуалізує потребу дослідження теорії та практики формування культури самоосвітньої діяльності майбутніх фахівців.

Поняттєво-категоріальне поле дослідження проблеми культури самоосвітньої діяльності майбутніх фахівців включає такі поняття, як «самоосвіта», «діяльність», «самоосвітня діяльність», «культура», «культура самоосвіти». Префікс «само» акцентує увагу на особистісному характері, вирішальній ролі особистісних зусиль, самокерування, відповідальності, інтересу, зростанні, професіоналізації.

Розглянемо категорію «самоосвіта» у *словникових виданнях*. У словнику Г. Коджаспірової самоосвіта розглядається, як «спеціально організована, само-діяльна, систематична пізнавальна діяльність, спрямована на досягнення певних особистісних та (або) суспільно значущих освітніх цілей: задоволення пізнавальних інтересів, загальнокультурних і професійних запитів і підвищення кваліфікації»

[136, с. 299]. В Українському педагогічному словнику самоосвіта розглядається як «освіта, яка набувається у процесі самостійної роботи без проходження систематичного курсу навчання в стаціонарному навчальному закладі» [70, с. 296]. Абсолютно тотожне визначення подано у словнику за редакцією Є. Рапацевича [267, с. 681]. На діяльнісному аспекті самоосвіти наголошено у Педагогічному енциклопедичному словнику за редакцією Б. Бім-Ба-да: «самоосвіта – цілеспрямована пізнавальна діяльність, що скеровується самою особистістю; набуття систематичних знань у якій-небудь галузі науки, техніки, культури, політичному житті і т.п.» [218, с. 252]. Достатньо близьке за сутністю до визначення Г. Коджаспірової пропонувано визначення поняття «самоосвіта» в Енциклопедії освіти (К., 2008): «самоосвіта – самостійна пізнавальна діяльність людини, спрямована на досягнення певних особистісно значущих освітніх цілей: задоволення загальнокультурних запитів, пізнавальних інтересів у будь-якій сфері діяльності, підвищення професійної кваліфікації тощо» [92, с. 798]. Відповідно саме до сучасних реалій соціокультурного життя у відзначеній енциклопедії підкреслюється, що «самоосвіта є умовою розвитку, самоствердження та самореалізації особистості і складовою навчання її протягом життя» [Там само].

Сучасний психологічний словник (Б. Мещеряков та В. Зінченко) містить таке визначення: «самоосвіта – освіта, що отримується самостійно, поза стінами якого-небудь навчального закладу, без допомоги того, хто вчить; неформальна індивідуальна форма навчальної діяльності» [266, с. 366].

Звернення до словникових видань підкреслює актуальність досліджуваної проблеми і засвідчує включення основних понять дослідження у категоріальний апарат сучасної психолого-педагогічної науки.

Проблеми самоосвіти особистості, організації самоосвітньої діяльності мають глибокі історичні корені. Аналіз педагогічної літератури з історії самоосвіти (А. Айзенберг [5], С. Гергуль [63], А. Громцева [80], Б. Райський [248], Г. Коджаспірова [135, с. 5–34] та ін.), дисертаційних досліджень, присвячених розвитку ідей про самоосвіту дітей, учнівської молоді в історії педагогіки (І. Сидоренко [260], Л. Шапошнікова [296], Т. Юденко [312], наукових розвідок про самоосвіту людини як феномен її життєдіяльності на різних вікових етапах, які містять ґрунтовний історико-педагогічний матеріал щодо досліджуваної проблеми (О. Бурлука [42, с. 4–5], І. Ганченко [61], І. Калошина [113], Ю. Калугін [114], В. Корвяков [142], Н. Михайлова [193], та ін. дозволив виділити два етапи: дослідження проблеми

самоосвіти в контексті загальних проблем навчання і виховання (до XIX ст.); виокремлення самоосвітньої діяльності в самостійний вид людської діяльності і спеціальний об'єкт дослідження (з XIX ст.).

Аналіз історико-педагогічного аспекту дослідження дозволив представити генезис сутнісних і цільових характеристик самоосвіти в різні історичні періоди. В епоху Античності сутність самоосвіти полягала у пізнанні людиною самої себе, в моральному самоудосконаленні, пошуку істини і нових знань. Сократ зв'язував поняття самоосвіти особистості з процесом пізнання людиною самої себе. Саме в цьому він убачав джерело людського щастя й основу процесу вдосконалення людини. Особливого значення Сократ надавав методу «евристичної бесіди» як засобу розвитку критичного мислення та пізнавальної активності особистості, що особливо актуально в контексті самоосвітньої діяльності. В середні віки переважав релігійний тип самоосвіти, спрямований на роз'яснення релігійних текстів та їхнє механічне заучування. Епоха Відродження (XIV – XVI ст.) знаменувала диференціацію самоосвітньої діяльності залежно від статусу людини та характеру її праці і була спрямована на розвиток творчої самостійності, активності та самодіяльності. Утвердження високого статусу вченого також суттєво вплинуло на розвиток самоосвітньої діяльності. Педагоги-гуманісти епохи Відродження затверджували право людини на створення самої себе, стимулювали живий інтерес учнів до знань, свідомого їх засвоєння, вдосконалення творчої активності, самодіяльності, самоосвіти.

Спрямованість на застосування знань на практиці, опора на спостереження були характерні для самоосвіти в європейському просторі у XVI – XVII ст. У педагогічній концепції видатного чеського мислителя та педагога Я. А. Коменського принципи свідомості й активності розглядаються як універсальні. Крім того, педагогічна спадщина Я. А. Коменського містить позицію, яка втілена в наші дні в концепції неперервної освіти – виховання і освіта людини не закінчується після виходу з школи. Шкільна освіта повинна готувати юнацтво до майбутнього самовиховання і самоосвіти. На необхідності активізації навчальної діяльності учнів, посилення їхньої самостійної роботи надалі в історії педагогіки вказували Й. Гербарт, Ж.-Ж. Руссо, Й. Песталоцці, А. Дістервег, Дж. Дьюї та ін.

Визначальною рисою педагогічних пошуків європейської педагогіки XVIII ст. було застосування активних методів навчання, урахування вікових особливостей і зв'язок навчання із життям. Педагогіка XIX ст. спрямовувала увагу на контекст саморозвитку та самовдосконалення

людини в процесі самоосвітньої діяльності, зв'язок інтересів особистості та суспільства у визначенні мети самоосвіти. Теорія та практика самоосвіти наприкінці XIX ст. розвивалися в двох напрямках: створення посібників і науково-популярної літератури, бібліографічних покажчиків для різних груп населення; допомога в самостійному оволодінні знаннями освіченим людям, які закінчили середню або вищу школу. Теоретичні питання самоосвіти розкривалися у працях М. Кареева [116], який розумів під самоосвітою читання серйозних книг і статей. Серед народних просвітників провідне місце займав М. Рубакін – учений-бібліограф, популяризатор наукових знань, методист з самоосвіти [242; 243]. В його роботах «Листи до читачів про самоосвіту» (1913), «Практика самоосвіти» (1914) та ін. конкретизовано основні принципи теорії самоосвіти, уперше оформлено в цілісну концепцію ідею про неперервну освіту й самоосвіту, наголошено на ролі книги у формуванні й розвитку особистості. Актуальною й донині залишається позиція М. Рубакіна про те, що «сутність самоосвітньої роботи полягає у вивченні наукових методів, у вивченні методу кожної галузі, сутність цієї роботи зовсім не у засвоєнні чужого досвіду, а у процесі мислення, продумування» [Цит. за: 135, с. 12].

Ідея розвитку і саморозвитку особистості за допомогою самоосвіти розглядалася відомим педагогом П. Каптеревим, який вважав, поперше, що провідне місце належить самоосвіті, а допоміжне – освіті, по-друге, самоосвіта та саморозвиток – це основа школи. Школа зробить глибокий вплив на учнів лише у тому випадку, коли «вона освіту поставить на ґрунт самоосвіти і саморозвитку» [115, с. 163].

С. Гессен, розглядаючи цілісний процес освіти людини, відзначав, що саме самоосвіта є останнім акордом в освіті людини. Для нашого дослідження важливою є думка дослідника про те, що самоосвіта – це творчість, ступінь автономії особистості: «... якщо урок по суті обмежений тією метою, якою він визначається і, відповідно, припускає своє завершене виконання, то творча робота – і в цьому і полягає суттєва її ознака – не знає меж досягнення» [65, с. 200]. На думку С. Гессена цільова функція самоосвіти полягає в тому, що воно є засобом професійного зростання [65, с. 202].

Суттєвий крок уперед у напрямку стимулювання пізнавальної активності, самостійного поглиблення знань було зроблено у теорії і практиці самоосвіти у XX ст., коли самоосвіта відіграла суттєву роль сполучної ланки між різними ступенями навчання людини.

Таким чином, звернення до історико-педагогічного аспекту дослідження проблем самоосвіти дозволяє розкрити генезу уяв-

лень про сутність цього феномену на різних етапах розвитку людства. Якщо в доіндустріальний період суспільного розвитку самоосвіта переважна здійснювалася в контексті міжособистісних стосунків, а в індустріальному суспільстві домінував «книжковий» тип самоосвіти, то в постіндустріальний період нові інформаційні і комунікаційні технології породили «екранну» культуру, що ґрунтується на комп'ютерних засобах зв'язку і обробки інформації. В умовах інформаційно-комунікативних технологій сьогодення самоосвіта стає складником будь-якого типу діяльності. Сучасний тип самоосвіти вбирає усі попередні, інтегрує різні види текстової діяльності з елементами віртуальної комунікації.

У науковій літературі другої половини ХХ – початку ХХІ ст. можна визначити декілька підходів у дослідженні проблем самоосвіти: у межах теорії неперервної освіти, що забезпечує включення особистості в освітній процес протягом усього життя людини; у контексті підвищення кваліфікації і підготовки кадрів; у соціологічних дослідженнях як категорія, опосередкована вільним часом особистості; у контексті психолого-педагогічного знання як складова частина самовиховання, самовдосконалення, саморозвитку особистості; у контексті постмодерністського виміру самоосвітньої діяльності особистості (самоосвіта – це один з тих моментів, завдяки якому людина може з гідністю сприймати світ, що швидко змінюється).

Аналіз наукової літератури засвідчує трактування поняття «самоосвіта» в різних аспектах: філософський, соціологічний, психолого-педагогічний, неоднозначність змістовних характеристик та розбіжності у розумінні її сутності. У **філософському контексті** М. Князева розглядає самоосвіту, по-перше, як самостійне оволодіння знаннями, у цьому випадку вона синонімічна «самонаучінню», «самонавчанню» і має вузький більше практичний зміст, по-друге, як утворення себе, тобто будівництво, свідоме творіння своєї особистості, що близьке до поняття «самотворення». М. Князева вважає, що без самоосвіти немає саморозвитку, а без саморозвитку – самоосвіти: «самоосвіта є творча робота з розвитку своєї особистості, розширенню ерудиції, поглибленню світорозуміння» [132, с. 49].

Самоосвіта як предмет філософського дослідження аналізується й у роботах О. Бурлуки [42], яка визначає, що це інформаційно-забезпечувальна діяльність, яка здійснюється шляхом придбання (засвоєння), накопичення, упорядкування, систематизації і відновлення знань з метою задоволення пізнавальних потреб особистості для здійснення різноманітних видів діяльності. О. Бурлука розрізняє такі